

I den år 2006 utkomna boken *On Truth* (OT) argumenterar den amerikanska filosofen och Princeton-professorn Harry G. Frankfurt att det, relativister och postmodernister till trots, finns en objektiv skillnad mellan sant och falskt. Även de som avvisar distinktionen mellan sant och falskt, påpekar han, måste hålla med om att deras egen position, som innebär just ett ogiltigförklarande av denna distinktion, är en som de själva håller för sann. Men i så fall omfattar de ju dikotomin sant-falskt trots allt, åtminstone implicit. Detta är naturligtvis bara en variant av den gamla insikten att relativistens ståndpunkt är självupphävande, att en konsekvent relativist inte kan framställa sin egen åsikt som en objektiv sanning. Men om relativismen bara är sann för relativisten själv, och kanske inte för oss, varför ska vi då bry oss om den över huvud taget?

Vi måste alltså acceptera att det finns en objektiv skillnad mellan det som är sant och det som är falskt. Frankfurt menar nu att detta inte bara är en giltig distinktion; det är också så att sanningen spelar en högst väsentlig roll i våra liv. Här vore det naturligtvis möjligt att säga att det beror på att sanningen har ett värde i sig. Men det är inte vad Frankfurt vill hävda, åtminstone inte enbart. I stället hänvisar han till sanningens instrumentella eller praktiska värde – dess vardagliga handlingsvärde. Det är t.ex. till stor hjälp att veta sanningen om vad vi bör äta och inte äta, hur vi ska uppfostra våra barn, var det är bäst att leva och andra världsliga ting.

Sanningens vikt är kanske ännu mer påtaglig i mer storskaliga sammanhang. En ingenjör i färd med att bygga en bro – för att ta ett annat av Frankfurts exempel – måste i hög grad förlita sig på sanna omdömen om t.ex. hållfastheten hos olika byggmaterial. Annars riskerar bron att störta samman innan den ens är färdig. Ingenjören måste också kunna göra en sann uppskattning av hur planerna förhåller sig till resurserna. Är resurserna tillräckliga givet konstruktionsplanen, så att denna över huvud taget är realiserbar? Framgångsrik ingenjörskonst beror alltså i hög grad på att ingenjören har kontakt med en objektiv verklighet som är oberoende av hans eller hennes eget subjektiva perspektiv. Samma

sak gäller naturligtvis arkitekter, läkare med flera som vi knappast skulle konsultera om vi trodde att de vore inkapabla att bilda objektiva giltiga omdömen inom deras respektive verksamhetsområden.

Det är visserligen så att graden av subjektivitet ökar när vi närmar oss historiska analyser och kommentarer kring sociala förhållanden, men även inom dessa områden finns det relativt klara gränser för hur man rimligen kan tolka fenomenen. Som Frankfurt träffande uttrycker saken: ”Det finns en dimension hos verkligheten inför vilken även den lataste hängivelse åt subjektivitet måste göra halt.”¹

Sanningen är viktig även inom den moraliska sfären. Det gäller även om vi går med på att moraliska omdömen själva saknar sanningsvärden – att de varken är sanna eller falska – en uppfattning som vi i Sverige förknippar med den under tidigt 1900-tal aktive Uppsalafilosofen Axel Hägerström. Anledningen är att huruvida vi omfattar ett moraliskt omdöme normalt beror på olika andra omdömen som är av faktisk natur och som därför har sanningsvärde. Exempelvis inkluderar våra skäl för att omfatta ett värderande omdöme om en persons moraliska karaktär normalt trosföreställningar som beskriver personens handlande i konkreta fall. Har personen t.ex. ofta hjälpt andra? Sådana utsagor kan vara sanna eller falska, och de måste vara sanna för att vårt moraliska ställningstagande ska vara resonabelt.

Eftersom relativismen är vanlig, särskilt i postmodernismens tvivelaktiga dräkt, och det även bland forskare på universitetsnivå, som man kanske tycker borde veta bättre, är det välgörande att Frankfurt tar upp problematiken och att han gör det på ett så övertygande sätt. Det hindrar dock inte att det finns vissa tillkortakommanden i hans framställning. Dessa påverkar inte hans argument mot relativismen, utan rör det faktum att han inte skiljer klart mellan sanningens värde och värdet av att *veta* sanningen. Frankfurt hoppar obehindrat mellan dessa två, för oss filosofer, väsentligen olika ting, vilket reser frågan om det är sanningen, dvs. sanna övertygelser, eller kunskapen om sanningen som har praktiskt värde.

Anta, som Platon gjorde i dialogen *Menon*, att vi vill åka till Larisa, en stad i norra Grekland, utan någon mer specifik uppfattning om var Larisa ligger. Vi bestämmer oss för att fråga någon bland lokalbefolkningen. Av en person som verkar trovärdig och erbjuder sig att följa med som guide får vi uppgiften att det bästa sättet att nå Larisa är att köra till höger vid nästa korsning. Vad vi inte vet är att personen faktiskt är helt otillförlitlig och egentligen bara gissar, men att gissningen råkar vara sann: att köra till höger är faktiskt bäst. Det vore under dessa omständigheter problematiskt att säga att vi nu vet att Larisa ligger till höger,

¹”There is a dimension of reality into which even the boldest – or the laziest – indulgence of subjectivity cannot dare to intrude” (OT, 24).

då informationen, även om den faktiskt är sann, kom från en otillförlitlig källa. Icke desto mindre befinner vi oss nu i en bättre position än innan vi fick denna information. Om vi handlar i enlighet med informationen kommer vi att ta till höger, vilket radikalt ökar våra chanser att så småningom komma fram till Larisa. Det är alltså praktiskt bättre att ha sann information om var Larisa ligger än att ha falsk information eller ingen information alls, även om vi, på grund av tillfälligheternas spel, inte kan sägas veta att informationen är sann.

På samma sätt är det bättre för Frankfurts brobyggande ingenjör att ha en sann trosföreställning angående hållfastheten hos ett visst byggmaterial än att ha falsk information eller ingen information alls, även om, av någon anledning, hans eller hennes sanna trosföreställning inte lever upp till kraven på kunskap, som innefattar mer än bara en sann trosföreställning.

Men dessa anmärkningar stillar inte vår filosofiska nyfikenhet, i alla fall inte helt, utan reser i stället en annan – betydligt mer delikat – frågeställning. Givet att det är värdefullt i största allmänhet att ha sanna föreställningar, varför är det då ännu bättre att *veta* att dessa föreställningar är sanna? Alltsedan Platon har filosofer tänkt sig att kunskapen utgör den finaste och bästa koppling till verkligheten som en person någonsin kan uppnå. Kunskapen är därför mer värd än det som inte utgör kunskap. Det finns flera sätt varpå en uppfattning kan misslyckas med att uppfylla kravet på kunskap. En anledning är att uppfattningen är falsk, en annan att det inte är fråga om en riktig trosföreställning, en tredje, som vi har sett, att uppfattningen inte tillkom på ett tillförlitligt sätt. I samtliga fall får vi, enligt kunskapsteoretisk tradition, någonting som är mindre värt än kunskap. Det är möjligt att Frankfurt inte behöver besvara frågan varför kunskapen är mer värd än den blott sanna övertygelsen då han främst är intresserad av att argumentera emot postmodernismen och andra relativistiska filosofier, men det är ändå ett problem som hans framställning väcker. Mer specifikt aktualiserar Frankfurts betoning av sanningens praktiska värde frågan huruvida kunskapens mervärde också är av praktisk natur. Att det är på det sättet är vad jag ska försöka visa i resten av denna lilla uppsats.

Även om problemet om kunskapens mervärde har fått mycket uppmärksamhet i den senaste kunskapsteoretiska litteraturen är föreställningen att detta mervärde skulle vara av praktisk natur inte en uppfattning som är allmänt företrädd bland kunskapsteoretiker. Varför är dessa så avogt inställda till detta förslag? En orsak står att finna i ett antal ofta förekommande exempel som anses visa att kunskapen saknar just praktiskt mervärde, varav Platons Larisa-exempel är det första som uppträder i litteraturen. Exemplet visar, som vi har sett, att en sann

trosföreställning är bra att ha även om den inte utgör kunskap. Men det är inte den enda slutsats som man har dragit utifrån exemplet. Redan Platon konkluderade dessutom att situationen inte hade varit bättre om den person vi frågade om vägen i stället hade varit tillförlitlig, så att den trosföreställning som vi fick, den om att Larisa ligger till höger, inte bara hade varit sann utan även ett exempel på kunskap. I båda fallen tar vi av till höger och närmar oss därmed Larisa. Problemet att visa att kunskapen, trots Platons skarpsinniga observation, har ett mervärde kallas därför ofta *Menons problem*.²

Här är ett annat exempel i samma stil framkastat av den amerikanska filosofen Linda Zagzebski (2003). Som Zagzebski påpekar blir en god espresso inte bättre för att den producerades av en tillförlitlig espressomaskin. Analogt, menar hon, blir en sann övertygelse inte mer värdefull för att den tillkom på ett tillförlitligt sätt, t.ex. genom att en tillförlitlig källa tillfrågades. Kunskap i vår mening saknar därför, menar hon, praktiskt mervärde i förhållande till den enbart sanna övertygelsen.

Det finns dock goda skäl att tro att kunskapssteoretiker överskattat övertygelsekraften hos Zagzebskis espressoanalogi. Det är visserligen sant att, om espressos kvalitet har verifierats på oberoende väg (exempelvis genom provsmakning), ger den vidare information att maskinen som producerade den är pålitlig ingen ytterligare kvalitetsindikation som vi tenderar att uppskatta. På samma sätt gäller att en övertygelse vars sanning verifierats med oberoende medel (exempelvis genom direkt observation) inte blir väsentligen bättre underbyggd med hänvisning till tillförlitligheten hos källan. Men argumentet förutsätter att det enda värdet hos tillförlitlig produktion är att den indikerar kvaliteten respektive sanningen hos den specifika produkten/övertygelsen. Denna förutsättning är, menar jag, helt enkelt felaktig, och det av följande skäl: En pålitlig espressomaskin som producerar en god espresso idag kan normalt också göra det i morgon. Anledningen är att maskinen normalt även i morgon står till ditt förfogande, och, då den är pålitlig, kommer den an-

²Frågan här gäller den värdemässiga skillnaden mellan att en och samma person vet att p kontra bara har en sann trosföreställning att p. Vidare förstås den frågan på så sätt att det handlar om skillnaden i värde *för personen själv*. Det finns naturligtvis många andra intressanta frågor man kan ställa sig vad gäller kunskapens värde. Har exempelvis den vetenskapliga kunskapen ett nyttovärde för mänskligheten i stort? Många av dessa övriga frågeställningar berörs i Lars Bergströms tankeväckande uppsats "Notes on the Value of Science" (Bergström, 1994), som på ett intressant sätt kompletterar det som sägs i den artikel som här föreligger. Eftersom det rör sig om i grunden olika problemställningar kan jag inte se att Bergströms ibland ganska pessimistiska slutsatser skulle vara oförenliga med de mer positiva teser som själv driver.

tagligen även då att producera en god espresso. På samma sätt gäller att om vi har tillägnat oss en sann övertygelse om att vägen till höger leder till Larisa, är normalt samma källa att tillgå vid nästa vägskäl. Det gäller t.ex. om källan är en karta eller en färddator eller, som i originalexemplet, en guide som följer med på vägen. Om källan var tillförlitlig kommer den normalt även vid nästa vägskäl att ge rätt information. Så det faktum att någonting tillkom på ett tillförlitligt sätt är inte bara en indikation på kvaliteten hos detta någonting; det är även indikation på att flera saker av samma goda kvalitet, respektive samma sanningshalt, kommer att produceras i framtiden.³

Samma sak gäller inte för en sann övertygelse som tillkom på ett otillförlitligt sätt. Efter att vi, genom att fråga vår guide, kommit till uppfattningen att Larisa ligger till höger finns det, som sagt, en tendens att samma källa återanvänds vid nästa vägskäl. Men om källan är otillförlitlig leder detta sannolikt till en falsk övertygelse (åtminstone är det mer sannolikt än om källan hade varit tillförlitlig).

Denna slutsats – att kunskap i högre grad än sann övertygelse är en indikation på framtida sanna övertygelser, ja till och med framtida kunskap – beror på en rad empiriska antaganden, dvs. antaganden om hur världen faktiskt ser ut. Ett antagande är att folk relativt sällan konfronteras med unika problem, utan de problem som uppstår är oftast av en ständigt återkommande typ. Att hitta vägen från, säg, Aten till Larisa är ett bra exempel på det återkommande problemet att hitta vägen från A till B. Ett annat antagande är att en lösningsmetod som var tillgänglig vid en viss tidpunkt oftast också är det vid en annan. Det kan naturligtvis hända att färddatorn blir stulen på vägen, eller att guiden tröttnar och hoppar ur bilen, men det hör trots allt till ovanligheterna.

Även om dessa och andra empiriska antaganden, som också behövs, tycks relativt banala finns det ändå situationer då de inte är uppfyllda, exempelvis när någon efter att ha fått veta någonting insjuknar och därför inte kan återanvända den metod som ledde till kunskapen. Men så länge som detta inte händer alltför ofta har kunskapen, som sagt, ett mervärde som en indikation på framtida sanna övertygelser och kunskaper. Exemplet visar bara att kunskapen inte är en ofelbar indikator, inte att den inte indikerar alls.

³Denna lösning framkastas i Goldman och Olsson (2009), i vilken den går under namnet "the conditional probability solution". Uppsatsen skrevs 2006 och har cirkulerat elektroniskt sedan dess. Det har lett till att uppsatsen kommenterats och debatterats innan den egentligen kommit ut. Till kritikerna hör Jonathan L. Kvanvig. Hans år 2008 i *Social Epistemology* publicerade uppsats är delvis en kritisk diskussion av vårt uppslag. Jag har skrivit ett svar som utkommer i samma tidskrift (Olsson, kommande).

Den andra observationen är att man mycket väl kan tänka sig en möjlig värld där de empiriska antagandena om metodens repeterbarhet med mera inte är uppfyllda ens i normalfallet. I sådana världar har kunskapen inte något mervärde av den sort som jag här befattar mig med. Detta värde tillkommer alltså inte kunskapen med nödvändighet, utan i vilken mån kunskapen har detta mervärde beror på hur världen ser ut. Det följer att frågan om kunskapens värde, till skillnad mot vad många kunskapsteoretiker antagit, inte är någonting som kan avgöras a priori eller genom "rent tänkande" för att använda kantiansk terminologi. Ytterst är den en empirisk fråga, även om de empiriska förutsättningarna är mycket svaga.

Om vi kombinerar det hittills sagda med Frankfurts observation att den sanna övertygelsen har praktiskt värde, oavsett om den utgör kunskap eller ej, följer att kunskapen är ännu mer värdefull. För ett kunskaps-tillstånd är också ett tillstånd av sann övertygelse och har därför, i enlighet med Frankfurts tes, praktiskt värde. Därtill kommer att kunskaps-tillståndet gör framtida sanna övertygelser, dvs. praktiskt värdefulla ting, mer sannolika, vilket ger det mervärde som vi letat efter.

Jag ska nu ge ytterligare skäl för dessa allmänna slutsatser genom att betrakta ett annat avseende i vilket kunskapen har ett praktiskt mervärde i förhållande till den sanna trosföreställningen.

Det är nämligen så att en trosföreställning som utgör kunskap därmed också blir mer stabil och alltså är mindre lätt att rucka på än en trosföreställning som bara råkar vara sann. Att ha sanna trosföreställningar som stannar kvar är, som Oxford-filosofen Timothy Williamson påpekat, av betydelse när vi ska utföra komplexare handlingar över längre tid.⁴ Frankfurts exempel med den brobyggande ingenjören ger en utmärkt illustration av denna poäng. För det är av uppenbara skäl avgörande att de korrekta bedömningar som han eller hon baserar det fortsatta byggandet på, t.ex. när det gäller materialens hållfasthet, inte överges under byggandets gång.

Vad finns det då för anledning att tro att en trosföreställning som utgör kunskap därmed blir mer varaktig? Den huvudsakliga idén bakom argumentet för denna tes är att den som använder en faktiskt otillförlitlig metod, som av en tillfällighet leder till en sann övertygelse, i sinom tid kommer att bli varse metodens otillförlitlighet. Anledningen lyder som följer: Enligt vad vi sagt tidigare kommer metoden sannolikt till upprepad användning. Eftersom den är otillförlitlig kommer den då troligen att ge upphov till en falsk föreställning (i alla fall är det mer troligt än om metoden hade varit tillförlitlig). Om personen inte är helt isolerad från

⁴Se Williamson (2000).

sin omgivning utan har olika andra sätt att tillförlitligt inhämta information, t.ex. genom direkt observation, kommer han eller hon sannolikt att upptäcka falskheten hos denna föreställning. Det kommer att leda till att hon klandrar den metod, varmed denna falska föreställning uppkom, och inte längre betraktar den som tillförlitlig. Vidare: om han eller hon dessutom håller reda på med vilka metoder olika övertygelser bildats, kommer han eller hon nu rimligen att ställa sig frågan vilka andra övertygelser som tidigare bildats med samma, nu som otillförlitlig betraktade, metod. Även dessa övertygelser måste hon nu betrakta med skepsis. Det kommer att leda till att vår ursprungliga övertygelse ges upp, trots att den, som vi antog, faktiskt är sann. Antagandet att den ursprungliga sanna övertygelsen i stället kom till på tillförlitligt sätt och därmed var exempel på kunskap ger inte upphov till samma grad av instabilitet.⁵

Slutsatsen blir, återigen, att en trosföreställning som utgör kunskap tenderar att vara mer stabil än en som inte utgör det utan bara av en händelse är sann.

Även detta resonemang beror på vissa relativt, men inte helt, oskyldiga empiriska förutsättningar. Alla tidigare förutsättningar måste även gälla för att denna tankegång ska kunna fullföljas, att samma sorts problem uppkommer gång på gång osv. Därtill kommer att personen måste hålla reda på varifrån hon fått sin information. Annars kan ju han eller hon inte gå tillbaka och avvisa gamla övertygelser som bildats med en metod som senare visat sig vara otillförlitlig, vilket var väsentligt för stabilitetsargumentet. Att folk kommer ihåg sina informationskällor är dock en kontroversiell historia inom den kognitiva psykologin, och det finns experiment som verkar tyda på motsatsen – att folk tenderar att glömma bort vilken den ursprungliga informationskällan var. Vad som verkar obestridligt är dock att det finns omständigheter under vilket detta antagande faktiskt är empiriskt giltigt, nämligen då det är viktigt att komma ihåg sina grunder, vilket gäller inom såväl politik som vetenskap, om inte annat för att kunna övertyga sina meningsmotståndare. Det pekar i så fall på att kunskapen har ett speciellt stort stabilitetsmervärde inom exempelvis politik och vetenskap.

För att sammanfatta: Relativismen måste avvisas då den är självupphävande. Relativisten måste ju själv rimligen medge att den egna positionen är objektivt sann, vilket, som vi såg, är djupt problematiskt givet den relativistiska tesens innehåll. Vidare är sanna trosföreställningar, som Frankfurt påpekade, av stor praktisk betydelse. Det gäller oavsett om vi verkligen vet att de är sanna. Den fråga som Frankfurt lämnade obesvarad var den huruvida själva vetandet ger ett ytterligare värde som

⁵Argumentet publicerades först i Olsson (2007).

inte tillkommer den sanna övertygelsen i sig. Den frågan har jag besvarat jakande. Dels är det så att kunskap, i form av sann övertygelse som har tillkommit på tillförlitlig väg, är en indikator på förekomsten av fler sanna övertygelse i framtiden. Dels gäller att en sann övertygelse som utgör kunskap är mer stabil och inte lika lätt försvinner. Dessa mervärden gäller dock endast under vissa empiriska förutsättningar. Dessa är, vågar jag hävda, i fallet med kunskapens indikatorfunktion allmänt uppfyllda. När det gäller stabiliteten är det inte så. Däremot gäller förutsättningarna i vissa relativt vanliga fall, nämligen när det speciellt viktigt att hålla reda på varför man tror det man tror.⁶

Avslutningsvis skulle jag vilja göra ytterligare två observationer med utgångspunkt från det som redan sagts.

Den första iakttagelsen rör det uppenbara förhållandet att frågan om kunskapens värde skär tvärs igenom den traditionella distinktionen mellan teoretisk filosofi och praktisk filosofi. Den teoretiska filosofin antas ju ägna sig framför allt åt människans kunskapsförmåga, vetenskapsteorin, frågan vad som egentligen finns, med mera. Den praktiska filosofin däremot ska framför allt befatta sig med frågor om värde och moral. Vidare: det praktiska mervärde som jag argumenterat att kunskapen har beror, som vi har sett, på förutsättningar som delvis rör människans kognitiva apparat. Det mest iögonenfallande exemplet är återigen antagandet att vi, åtminstone i vissa situationer, håller reda på, och kommer ihåg, varifrån vi fick vår information, vilket återigen var av betydelse i stabilitetsargumentet. Här kopplas den teoretiska filosofin och dess kunskapsteori ihop med kognitionsvetenskapen på ett kanske överraskande sätt. För den som vill vara politiskt korrekt och hävda vikten av filosofisk forskning bedrivs över ämnesgränserna är det nog svårt att hitta ett mer övertygande exempel än just problemet om kunskapens värde.

LITTERATUR

- Bergström, L. 1994. "Notes on the Value of Science", i *Logic, Methodology and Philosophy of Science IX*, red. D. Prawitz, B. Skyrms, och D. Westerståhl, s. 499–522. Elsevier.
- Frankfurt, H. G. 2006. *On Truth*. New York: Alfred A. Knopf.
- Goldman, A. I., och E. J. Olsson. 2009. "Reliabilism and the Value of Knowledge",

⁶För en mer detaljerad diskussion av Frankfurts teori samt dess epistemologiska värdeproblematik vill jag hänvisa till Olsson (2008). Kvanvigs bok från 2003 är klart läsvärd som en introduktion till Menons problem, även om argumentationen ofta är något oprecis. Det har skrivits ganska mycket inom detta område den senaste tiden, varför det kan vara en god idé att konsultera en aktuellare översikt, exempelvis Pritchard (2007).

- i *Epistemic Value*, red. A. Haddock, A. Millar, och D. H. Pritchard. Oxford University Press.
- Kvanvig, J. L. 2003. *The Value of Knowledge and the Pursuit of Understanding*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kvanvig, J. L. 2008. "Further Thoughts on the Swamping Problem", *Social Epistemology*.
- Olsson, E. J. 2007. "Reliabilism, Stability, and the Value of Knowledge", *American Philosophical Quarterly*, vol. 44 (4): 343–355.
- Olsson, E. J. 2008. "Knowledge, Truth, and Bullshit: Reflections on Frankfurt", *Midwest Studies in Philosophy XXXII*: 94–110.
- Olsson, E. J. (kommande) "Reply to Kvanvig on the Swamping Problem", *Social Epistemology*.
- Pritchard, D. H. 2007. "Recent Work on the Value of Knowledge", *American Philosophical Quarterly*.
- Williamson, T. 2000. *Knowledge and Its Limits*, Oxford University Press.
- Zagzebski, L. 2003. "The Search for the Source of Epistemic Good", *Metaphilosophy* 34: 12–28.